

УДК 340.1

Зварич Роман Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ОСІБ У РАБОВЛАСНИЦЬКОМУ ПРАВІ ДОАНТИЧНОГО ПЕРІОДУ

У статті аналізується процес зародження та еволюції регулятивної функції у рабовласницькому праві країн Стародавнього Сходу. Окремий акцент робиться на дослідження процесу набуття правосуб'єктності осіб та його правового регулювання. Аргументується увага на тому, що правове забезпечення правосуб'єктності, яке забезпечувалося тогочасними нормами права, було першою сферою правовідносин де можна чітко прослідкувати вияв регулятивної функції.

Ключові слова: регулятивна функція права, правосуб'єктність, правовідносини, рабовласницький тип права, право.

Постановка проблеми. Характеризуючи регулятивну функцію права як механізм закріплення суспільних відносин чи забезпечення їхнього розвитку, слід розкрити еволюцію розвитку цієї функції відповідно до конкретних історичних типів права. Виходячи з того, що основною сферою впливу регулятивної функції права є саме суспільні відносини, розгляд її історичного розвитку доцільно здійснювати до конкретних історичних формацій, зокрема рабовласницького, феодального, капіталістичного, соціалістичного та сучасного типів права.

Актуальність нашого дослідження обумовлюється тим, що дослідження генези регулятивної функції впродовж історичних епох загалом і рабовласницької зокрема, дасть змогу не тільки зрозуміти її зміст, а й визначити особливості її практичного закріплення у нормах права, як вираз правової культури. З еволюцією правових і соціальних формацій вдосконалювалися норми правотворення, і відповідно вдосконалювалися механізми регулювання основних сфер правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу нашого дослідження склали праці таких українських та іноземних науковців, як Л. Авраменко, К. Батира, В. Глиняного, М. Крашеніннікова, О. Петришина, К. Скловського та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття процесу формування та динаміки розвитку регулятивної функції права у рабовласницький період до античного часу, зокрема в питання правосуб'єктності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період Греції та Риму, був класичним періодом розвитку рабовласницького права з усією його надбудовою, але згідно еволюційного підходу – це тільки другий етап формування правових систем. Першим етапом формування рабовласницького права були держави стародавнього Сходу (Єгипет, Вавилон, Індія, Китай), характерними рисами яких, при частковому збереженні пережитків первіснообщинного ладу, була чітко виражена соціальна чи навіть класова суть суспільних відносин. Екстраполюючись від основної мети дослідження, слід зауважити, що скажімо

право сучасної Індії, й досі зберігає в собі яскраво виражену систему каст, яка являє собою ніщо інше, як поділ населення за їхнім майновим чи соціальним походженням. Звісно, що впродовж усіх історичних епох кастова система верифікувалася, ускладнилася, але зберегла притаманний для норм рабовласницького права підхід до регулювання суспільних відносин (майнових, шлюбно-сімейних та ін.).

Слід також зауважити, що саме право виникло з моменту зародження господарських відносин, а це на думку науковців IV-III тисячоліття до н.е. [3, с. 64], тому визначаючи зміст регулятивної функції рабовласницького права необхідно розкрити процес становлення самого права, як регулятора суспільних відносин. Фактично ще у первісному суспільстві відбулося зародження правових відносин як таких, а оскільки вони робили основний акцент на закріпленні конкретних привілеїв одних осіб над іншими, можна стверджувати, що у той час почала формуватися регулятивна функція, як така. Однак, оскільки правові норми мали усний, звичаєвий характер, складно говорити, про чітку усталеність регулятивних норм у первісному суспільстві. Яскравим прикладом таких відносин може слугувати інститут «табу», який виступав механізмом контролю і регулювання соціальних відносин [9, с. 27]. Прикладом морального впливу на процес формування регулятивних відносин є такий вид «табу», як «не убий». Заборона на посягання чужого життя, була виразом формування суспільних відносин і нових способів соціального співіснування які регулювалися правом [5, с. 7].

Якщо аналізувати еволюцію регулятивної функції права відповідно до формаційного підходу, то доцільним є твердження білоруських науковців [9, с. 29], що переломним моментом в процесі становлення суспільства і відносин в ньому стала, так звана «неолітична революція». Перехід від привласнюючого до відтворюючого способу виробництва, перший суспільний поділ праці, а відповідно і утворення перших суспільних прошарків населення (землероби та скотарі), активізація товарообміну, зародження держави і права, стало важливим кроком для усвідомлення того, що необхідно застосувати якийсь регуляторний механізм. Власне, таким регулятивним механізмом і виступило право, що закріплювало і відображало майнові відносини у суспільстві. Прийнято вважати, що архетипом права було правило еквівалента, спричинене поділом праці і власності, і на думку К.І. Скловського визначалося, як «даю, щоб ти дав» [6, с. 63].

Такий підхід має право на існування, оскільки, так звані «революції» в стародавньому світі, за своїм характером були аграрними, і мали першочерговим завданням не руйнування держави, а вдосконалення суспільних відносин. Однак, на практиці, у стародавньому Вавилоні, Китаї, Єгипті такі «аграрні революції» забезпечили формування могутніх цивілізацій з високою правовою культурою, яка зуміла аргументувати потребу в існуванні централізованої держави. Таким чином, відбувся зворотній процес, коли право, що формувалося, основним об'єктом свого впливу визначало відносини у суспільстві на тлі еволюції господарських відносин, змогло отримати чітку структуру і зміст, завдяки останнім.

Загалом, реалізацію регулятивної функції в рабовласницькому плані, на нашу думку, проявлялося у трьох ключових аспектах:

- регулювання та визначення правового статусу особи (набуття правосуб'єктності особи у рабовласницькому праві займало чільне місце у процесі право творення та формування суспільних відносин. Особливо цікавим було визначення прав рабів, статус яких чітко регулювався тогочасними нормами права);
- майнових відносин, які мали безпосередній вплив на соціальне розшарування та процес формування централізованої держави (набуття майнової незалежності та

- зародження приватновласницьких відносин було складовою взаємодії держави і особи, і права останньої претендувати на державні посади і статус у суспільстві);
- визначення та регулювання статусу державних органів влади, факторів припинення правовідносин та прав людини в державному управлінні (цей фактор був особливо актуальним для Греції та Риму де були сформовані класичні держави, право яких передбачало перенесення частини державних функцій на окремих осіб чи громади, що в свою чергу передбачало наявність регулятивних відносин).

Характеризуючи реалізацію регулятивної функції в плані визначення правового статусу особи, формування правосуб'єктних відносин, доцільно зосередити увагу на рабовласницькому праві доеллінської епохи, зокрема державних утворень Месопотамії та Індії, право яких не знало інституту юридичної особи [7], а усі правові норми, що формувалися стосувалися прав фізичних осіб, визначення їхнього соціального статусу і правової відповідальності. Тобто можна говорити, про зародження регулятивної статичної функції в тогочасному праві. Хоча з іншого боку, регулятивний зміст права був умовний, його можна кваліфікувати як спрямовуючий, оскільки виражені правові норми визначали тільки загальні права, дотримання яких відповідало збереженню суспільної гармонії. Так, скажімо в шумерських клинописних табличках знайдених в Ніппурі, визначалися різні категорії населення, в тому числі і раби, але не закріплювалися відмінності у правовому становищі завойовників і підкореного ними населення Шумеру і Аккада [2, с. 19-20]. Тобто, відбувається зародження регулятивної функції (статичної), яка мала своїм основним завданням впорядкувати суспільні відносини.

Ще яскравіше регулятивна статична функція права проявляється у законах Білалами або Ешнуни (поч. XX ст. до н.е.), де чітко регламентувалися права в суспільстві окремих категорій населення (вільного і неповноправного) [2, с. 20]. Загалом, визначаючи зміст законів країн Месопотамії, можна зробити висновок про перетворення громадян на суб'єктів права і відповідного зародження правосуб'єктності. Остання складалася з правоздатності і дієздатності [7]. На процесі формування правосуб'єктності можна прослідкувати формування регулятивної функції. Так, згідно законів Білалами, вільнонароджені громадяни ставали суб'єктами правових відносин з моменту народження, а у залежних – з моменту відпущення на свободу. Повна дієздатність наступала з моменту повноліття [8, с. 7–9], а до того часу, у законах Білалами, в ст. 16, недієздатні особи визначалися, як «син чоловіка, не поділивший ще спадку» [8, с. 7–9]. У Законах Хаммурапі (ст. 7) є згадки про «сина чоловіка, що не міг укласти договори» [10, с. 102–103].

Таким чином, можна припустити, що месопотамське право регулювало момент отримання людиною правосуб'єктності і відповідної можливості здійснювати різного роду операції, чи успадковувати майно чи вести господарську діяльність. Більше того, по відношенню до тогочасного права важко говорити про всезагальну правосуб'єктність, оскільки стародавнє суспільство було рабовласницьким за своєю суттю, а раби, що отримували цей статус по спадковості, чи військовополонені і злочинці (ставали рабами в заміні на смертну кару) не могли стати повноправними суб'єктами відносин і повною мірою залежали від свого господаря.

Закони Хаммурапі, які є одним із найкращих прикладів рабовласницького права доеллінського періоду, виходили з того, що особи не можуть бути однаковими за своїми правами та обов'язками щодо держави та одна до одної [2, с. 35]. Хоча чітких норм, які б визначали чи кваліфікували основні категорії населення не було, їхні відмінності проявлялися в майнових і особистих правах. Єдина категорія населення, правоздатність якої чітко регламентувалася законами (як правовий статус, майнові та особисті права) були

раби. Рабство у Вавилоні було патріархальним та палацовим [2, с. 41], а статус таких рабів суттєво відрізнявся.

На відміну від Вавилону, право, держава і суспільство стародавньої Індії запропонувало власну систему правовідносин, що ґрунтувалася на системі каст, приналежність до яких і визначала правовий статус та повноваження особи у суспільстві. Цікаво, що поза кастовою категорією людей були раби. Виключення рабів із системи каст означало, що вони на відміну від рабів у рабовласницькому Вавилоні, не могли навіть теоретично претендувати на правосуб'єктність. Причиною, цього на нашу думку, може бути те, що система каст в Індії формувалася під великим впливом духовного чинника, чого не було у державах Межиріччя.

Однак, як вважають дослідники, у Стародавній Індії поняття права як сукупності самостійних норм, що регулюють суспільні відносини, було невідомо [1]. Закони Ману виступали радше нормами, які затверджували правила поведінки людини і ґрунтувалися на етичних, а не правових принципах. Тому, чіткого регулювання суспільних відносин не відбувалося. Єдиним винятком можна виокремити регулювання соціального становища жінки, яке можна зрозуміти з аналізу майнових та сімейних відносин, які відображені у законах Ману.

Ще по іншому склалися правові відносини в древньому Китаї. Від II тис. до н.е. до III ст. до н.е. в Китаї тривав активний процес формування державності, який пройшов еволюцію від створення міст-держав до централізованої держави. Попри існування прошарку рабів, які разом із землею виступали основним об'єктом власності, не можна говорити про право Китаю, як рабовласницьке. Власне правові відносини в Китаї, формувалися більше на етичних і духовних началах, ніж на практичних, матеріальних, що і зумовлювало специфіку суспільних відносин. З самого початку раби в Китаї вважалися власністю держави, і хоч використовувалися для праці приватних осіб, і не могли бути об'єктом купівлі-продажу. З часом, від цієї практики відійшли, і в часи правління династій Чжоу і Цінь торгівля рабами здійснювалася вільно. Навіть в цьому випадку, раби не наділялися об'єктними правами. Причиною цього було те, що давньокитайська філософія, яка визначала порядок існування держави і суспільства та не виділяла окремо поняття особи, оскільки абсолютною цінністю був не індивід, а абсолютний дух [10].

Висновки. Таким чином, для доелліністичної епохи, право держав Стародавнього Сходу (Вавилон, Індія, Китай), являло собою відносно аморфне уявлення про особу та її місце у суспільстві. Найбільш чітко регулятивна функція рабовласницького права країн сходу прослідковується у законах Хаммурапі, першочерговим завданням яких було врегулювання суспільних відносин та забезпечення правосуб'єктності окремих груп населення. Для Індії та законів Ману властиве поєднання духовного та світського виміру, а тому місце конкретної особи в суспільстві визначалося її походженням. При цьому найвищими верствами населення, права яких регулювалися, були жінки та раби. Для Китаю, властивою була відсутність розуміння особистості в суспільстві, як окремого елемента відносин. Переважання духовного над світським призвело до домінування в праві етичних і моральних норм над практичними.

Список використаних джерел

1. Батыр К. И. История государства и права зарубежных стран (Под ред. проф. К.И. Батыра). 4-е изд., перераб. и доп. – М.: 2003. – 496 с.
2. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн : Навч. посіб. / 6-те вид. – К. : Істина., 2010. – 768 с.

3. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
4. История права Востока. Курс лекций / Крашенинникова Н.А. – М.: Изд-во Рос. открытого ун-та, 1994. – 172 с.
5. Моисеев Н.Н. Логика динамических систем и развитие природы и общества / Н. Н. Моисеев. – 1999 // Вопросы философии. – 1999 . – № 4. – С. 3-10.
6. Скловский К. И. Право и рациональность [Текст] / К. И. Скловский // Общественные науки и современность. – 1998. – № 2. – С. 62-68.
7. Суровень Д.А. Правовой статус вардум в Старовавилонский период (XX – начало XVI века до н.э.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ipp.kursksu.ru/pdf/006-010.pdf>.
8. Хрестоматия по Всеобщей истории государства и права : В 2 т. / Под ред. К.И. Батыра, Е.В. Поликарповой. – Москва : Юрист, 1996. – Т.1. – 1996. – 391 с.
9. Человек. Культура. Синергия: Учебное пособие по курсу философии для студентов и аспирантов / Е.В. Беляева, В.И. Миськевич, И.А. Рябков, Ю.А. Харин; под редакцией Ю.А. Харина. – Мн.: БГУИР, 2000. – 86 с.
10. Юрий М.Ф. Людина і світ / М.Ф. Юрій. – К.: Дакор, 2006. – 460с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pidruchniki.com/16801028/sotsiologiya/konfutsianstvo>.

Зварыч Р. В. Правовое регулирование правосубъектности лиц в рабовладельческом праве в доантичный период

В статье анализируется процесс зарождения и эволюции регулятивной функции в рабовладельческом праве стран Древнего Востока. Отдельный акцент делается на исследовании процесса получения правосубъектности лиц и их правового регулирования. Аргументируется внимание на том, что правовое обеспечение правосубъектности, которое обеспечивалось тогдашними нормами права, было первой сферой правоотношений где можно четко проследить проявление регулятивной функции.

Ключевые слова: регулятивная функция права, правосубъектность, правоотношения, рабовладельческий тип права, право.

Zvarych R. V. Legal regulation of the legal personality of persons in slaveholding law in the pre-Antitital period

The article analyzes the process of origin and evolution of the regulatory function in the slaveholding law of the countries of the Ancient East. A separate emphasis is placed on the study of the process of obtaining legal personality of persons and their legal regulation. It is argued that the legal provision of legal personality, which was provided by the then rules of law, was the first area of legal relations where it is possible to clearly follow the manifestation of the regulatory function.

Key words: regulative function of law, legal personality, legal relationship, slaveholding type of law, law.

Надійшла до редакції 20 березня 2017 р.

